

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΜΕ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ

Σιδεράκη Ελένη¹, Ασημόπουλος Χάρης²

Περίληψη

Η προβληματική χρήση του διαδικτύου παρουσιάζει αυξανόμενη τάση στους εφήβους, δημιουργεί πλήθος ζητημάτων στις οικογένειές τους και προβληματίζει τους ειδικούς. Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν η διερεύνηση της λειτουργικότητας οικογενειών εφήβων με προβληματική χρήση διαδικτύου, σύμφωνα με το μοντέλο οικογενειακής λειτουργικότητας Circumplex Model of Marital and Family Systems του Olson (1989). Η έρευνα διεξήχθη με ποιοτική μεθοδολογία, στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποιήθηκαν 12 ημιδομημένες συνεντεύξεις μπτέρων. Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με ανάλυση περιεχομένου. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι οι συγκεκριμένες οικογένειες εμφανίζουν δυσλειτουργικά σχήματα στα υποσυστήματά τους και ανεπαρκή επικοινωνιακά μοντέλα. Ειδικότερα, το συζυγικό υποσύστημα εμφανίζει προβλήματα με συγκρούσεις ή συναισθηματική απόσταση ή απουσιάζει. Το υποσύστημα μπτέρας και γιού εμφανίζει συγχωνευμένη και συγκρουσιακή σχέση, ενώ το υποσύστημα πατέρα και γιού εμφανίζει συγκρουσιακή και απόμακρη σχέση ή δεν υπάρχει. Τα όρια των συγκεκριμένων υποσυστημάτων δεν είναι ξεκάθαρα. Απουσιάζουν τα όρια και οι κανόνες που διασφαλίζουν την καλή λειτουργικότητα της οικογένειας. Ο έφηβος με την προβληματική χρήση του διαδικτύου εμφανίζεται ως ο «αποδιοπομπαίος τράγος» της οικογένειας και τριγωνοποιημένος στο συζυγικό υποσύστημα. Οι συγκεκριμένες οικογένειες δεν αντέχουν την αυτονόμηση του εφήβου. Η έκφραση των συναισθημάτων εκβιάζεται ή απαγορεύεται, με αποτέλεσμα να υπάρχουν εκρήξεις θυμού από τους εφήβους και συγκρούσεις τους με τους γονείς. Το σύμπτωμα της προβληματικής χρήσης του διαδικτύου εκ μέρους των εφήβων φαίνεται να συντελεί στη διατήρηση της ομοιόστασης του συστήματος.

Λέξεις Κλειδιά: *Προβληματική χρήση διαδικτύου, οικογενειακή λειτουργικότητα, εφηβεία.*

-
1. Κλινική κοινωνική λειτουργός, MSc, συστημική ψυχοθεραπεύτρια, Τμήμα Οικογένειας 18 Άνω, Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής.
 2. Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής Εργασίας στην Ψυχική Υγεία, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

1. Προβληματική Χρήση Διαδικτύου στην Εφηβεία: Απιολογικοί Παράγοντες, Επιπτώσεις και Οικογενειακή Λειτουργικότητα

Το διαδίκτυο έχει αλλάξει σημαντικά την καθημερινότητα τόσο σε προσωπικό όσο και σε επαγγελματικό επίπεδο. Σήμερα, τα παιδιά αποκτούν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε μικρότερη ηλικία και νωρίτερα από ποτέ στα ιστορικά χρονικά (Ross, 2017). Παρ'ότι έχουν κυκλοφορήσει πλήθος έντυπων και ψηφιακών οδηγών, προκειμένου να ενημερωθούν οι γονείς και τα παιδιά για τα οφέλη, τους κινδύνους και την ορθή χρήση του διαδικτύου (Young, 2014), η προβληματική χρήση του διαδικτύου από εφήβους παρουσιάζει αυξανόμενη τάση, δημιουργεί πλήθος ζητημάτων στις οικογένειές τους και προβληματίζει τους ειδικούς (Rich, Tsappis and Kavanaugh, 2017).

1.1 Ορισμός

Η προβληματική χρήση του διαδικτύου περιγράφεται ως η αδυναμία του ατόμου να ελέγξει τη χρήση που κάνει στο διαδίκτυο, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα ψυχολογικές, κοινωνικές, εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιπτώσεις στη ζωή του. Η πρώτη αναφορά της προβληματικής χρήσης διαδικτύου έγινε το 1995 από τον Goldberg στην προσπάθειά του να περιγράψει ένα νέο είδος αιτήματος για θεραπεία που αφορούσε στη χρήση του διαδικτύου (Wallis, 1997). Έκτοτε, έχουν χρησιμοποιηθεί διαφορετικές ονομασίες προκειμένου να περιγράψουν το συγκεκριμένο φαινόμενο: διαταραχή εθισμού στο διαδίκτυο (Young, 1988), παθολογική χρήση του διαδικτύου (Byun et al., 2009), καταναγκαστική χρήση του διαδικτύου (Meerkerk, 2007), προβληματική χρήση διαδικτασικών μέσων (Rich, Tsappis and Kavanaugh, 2017), προβληματική χρήση του διαδικτύου (Caplan, 2002).

Ορισμένοι ερευνητές βασίζουν τον ορισμό τους σε αντίστοιχους ορισμούς της χρήσης ουσιών και του παθολογικού τζόγου (Hall and Parsons, 2001; Leung, 2004; Griffiths and Widyanto, 2006), ως μία τεχνολογική εξάρτηση που μπορεί να είναι παθητική, όπως η παρακολούθηση σειρών στο διαδίκτυο, ή ενεργητική, όπως τα on line παιχνίδια. Οι Shapira et al. (2000) διακρίνουν την προβληματική χρήση του διαδικτύου στην ανεξέλεγκτη χρήση διαδικτύου, στη χρήση διαδικτύου σημαντικά χρονοβόρα ή με κοινωνικές, επαγγελματικές και οικονομικές επιπτώσεις και στη χρήση διαδικτύου αποκλειστικά κατά τη διάρκεια υπομανιακών ή μανιακών επεισοδίων. Η Young (στο Griffiths and Widyanto, 2006) θεωρεί ότι ο εθισμός στο διαδίκτυο είναι ένας ευρύτερος ορισμός και τον διαιρεί σε πέντε υποκατηγορίες: εθισμός στο διαδικτυακό σεξ, εθισμός στις διαδικτυακές σχέσεις, ξεκάθαροι καταναγκασμοί, υπερβολική αναζήτηση πληροφοριών και εθισμός στα διαδικτυακά παιχνίδια.

1.2 Αιτιολογικοί παράγοντες

Η προβληματική χρήση του διαδικτύου στην εφηβεία είναι πολυπαραγοντικής αιτιολογίας. Για την εκδήλωσή της φαίνεται ότι ενοχοποιείται η δυναμική αλληλεπίδραση διάφορων επιβαρυντικών παραγόντων που επισυμβαίνουν στην ιδιαίτερα απαιτητική αναπτυξιακή περίοδο της εφηβείας, και που αφορούν ειδικότερα σε ατομικά χαρακτηριστικά και σε οικογενειακούς και ευρύτερα περιβαλλοντικούς παράγοντες.

Η ίδια η εφηβεία λειτουργεί ως επιβαρυντικός παράγοντας καθώς είναι μία ιδιαίτερη αναπτυξιακή φάση, μεταβατική στην ενηλικίωση και την ωρίμανση του ατόμου, αυξημένων απαιτήσεων και αναγκών σε σχέση με την απόκτηση ταυτότητας, την αναδιαπραγμάτευση σχέσεων και την απόκτηση αυτονομίας (Bayram and Bilgel, 2008). Οι έφηβοι πλέον στη σύγχρονη εποχή χρησιμοποιούν ως πεδίο κοινωνικοποίησης και διαμόρφωσης της ταυτότητας και το διαδίκτυο. Είναι ένα πεδίο που προσφέρει ανωνυμία, εύκολη πρόσβαση και δυνατότητες πειραματισμού με συμπεριφορές απαγορευμένες ή δύσκολα προσβάσιμες στον πραγματικό κόσμο. Σύμφωνα με αυτές του τις ιδιότητες, το διαδίκτυο είναι δυνατόν να αποτελεί ταυτόχρονα και πεδίο αυξημένων παραγόντων επικινδυνότητας για τους εφήβους διότι ακόμα αυτοί δεν έχουν αναπτύξει πλήρως τον έλεγχο των παρορμήσεων που αποτελούν προστατευτικό παράγοντα σε μεγαλύτερες ηλικίες (Rich et al., 2017).

Ωστόσο, για να εγκατασταθεί η προβληματική χρήση του διαδικτύου θα πρέπει να συνυπάρχουν και άλλοι παράγοντες, που αφορούν σε ατομικά χαρακτηριστικά και στην προσωπικότητα του εφήβου και σε χαρακτηριστικά της οικογένειας. Ειδικότερα ως προς τους ατομικούς παράγοντες, ορισμένες έρευνες που έχουν εστιάσει στην προσωπικότητα του εφήβου (Lam et al., 2009; Yan et al., 2014; Beard, 2011; Tsitsika et al., 2011) κάνουν λόγο για άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση, μοναχικότητα, δυσκολία στις διαπροσωπικές σχέσεις, αρνητικά συναισθήματα, συμπεριφορές υψηλού κινδύνου και χαμηλές σχολικές επιδόσεις. Επίσης, έχει μελετηθεί η συσχέτιση της προβληματικής χρήσης του διαδικτύου με προσωπικότητα ψυχωτικής δομής και πρόσφατα στρεσογόνα γεγονότα, που μπορεί να οδηγήσουν σε υπερβολική χρήση του διαδικτύου (Med et al., 2010; Yan et al., 2014). Άλλες έρευνες δείχνουν ότι η προβληματική χρήση του διαδικτύου μπορεί να συνυπάρχει με άλλες διαταραχές όπως ο αυτισμός, η διαταραχή ελλειμματικής προσοχής-υπερκινητικότητα (ΔΕΠ-Υ), η διπολική διαταραχή, η κατάθλιψη, η χρήση ουσιών, οι συναισθηματικές και αγχώδεις διαταραχές (Lam, Peng and Jing, 2009; Ni, Chen and Liu, 2009; Tam, 2017; Winkler et al., 2013).

Ως προς τους οικογενειακούς παράγοντες, διαπιστώνεται ότι οι γονείς εφήβων με προβληματική χρήση διαδικτύου υπερεμπλέκονται στην καθημερινότητα των παιδιών

τους, έχουν αυξημένες απαιτήσεις για ακαδημαϊκές επιτυχίες, προσφέρουν άφθονα υλικά αγαθά και δεν δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στα συναισθήματα των παιδιών τους (Med et al., 2010), ενώ οι ίδιοι οι έφηβοι εμφανίζονται να είναι απογοητευμένοι από το οικογενειακό τους περιβάλλον (Tsitsika et al, 2011; Wartberg et al., 2017). Πολύ συχνά στις συγκεκριμένες οικογένειες υπάρχουν άλλα μέλη, που κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και οι έφηβοι μοιάζει να «αντιγράφουν» την εξάρτηση σαν έναν τρόπο επίλυσης προβλημάτων (Beard, 2011). Σύμφωνα με τους Wu et al. (2016), οι γονείς εφήβων με προβληματική χρήση διαδικτύου είναι πιθανό να υιοθετούν δύο διαφορετικές στάσεις απέναντι στη χρήση του διαδικτύου: είτε καταγράφουν μόνο τα οφέλη του και αγνοούν τους κινδύνους του με αποτέλεσμα να μην οριοθετούν τα παιδιά τους ως προς τη χρήση του διαδικτύου, είτε θέτουν υπερβολικά αυστηρούς κανόνες, με αποτέλεσμα να ευνοούν την ανάπτυξη της προβληματικής σχέσης των εφήβων με το διαδίκτυο.

1.3 Επιπτώσεις

Η προβληματική χρήση του διαδικτύου κατά την περίοδο της εφηβείας επιφέρει σημαντικές σωματικές, ψυχικές και οικογενειακές επιπτώσεις.

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά στις σωματικές επιπτώσεις, τα δεδομένα έρευνας των Durkee et al. (2016) που πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή 11.931 ευρωπαίων εφήβων έδειξαν ότι οι έφηβοι με προβληματική χρήση διαδικτύου αντιμετωπίζουν προβλήματα ύπνου, λόγω της παρατεταμένης παραμονής τους στο διαδίκτυο, εμφανίζουν λανθασμένες διατροφικές συνήθειες, που τους οδηγούν είτε σε παχυσαρκία είτε σε χαμηλό σωματικό βάρος και παρουσιάζουν έλλειψη σωματικής άσκησης. Επίσης, έρευνα των Eisenstein, Morais and Ting (2017) έδειξε ότι η προβληματική χρήση διαδικτύου από τους εφήβους συσχετίζεται με πονοκέφαλους, απώλεια συγκέντρωσης, πόνους στην πλάτη και στον αυχένα, σύνδρομο καρπιαίου σωλήνα, προβλήματα στην ακοή και στην όραση, καθώς και επιληψίες. Επιπλέον, νευροεπιστήμονες (Young, 2017) έχουν διαπιστώσει ότι στους συγκεκριμένους εφήβους εμφανίζονται προβλήματα στο προμετωπιαίο φλοιό, την περιοχή του εγκεφάλου που σχετίζεται με την κρίση, τη λήψη αποφάσεων και τον έλεγχο των παρορμήσεων. Αυτή η περιοχή του εγκεφάλου στην εφηβεία υφίσταται σημαντική αναδιοργάνωση, και έχει ανιχνευθεί σε μαγνητικές απεικονίσεις ότι ο εγκέφαλος των εφήβων με προβληματική χρήση του διαδικτύου είναι αποδυναμωμένος.

Σε ό,τι αφορά στις ψυχικές επιπτώσεις, έρευνες έχουν δείξει ότι η υπερβολική χρήση του διαδικτύου αυξάνει το συναίσθημα της κατάθλιψης και τον αυτοκτονικό ιδεασμό (Young, 2017). Σύμφωνα με τον Beard (2011), οι έφηβοι με προβληματική χρήση του διαδικτύου

είναι εκτεθειμένοι σε πληροφορίες, που μπορεί να τους βλάψουν, όπως στο να κάνουν στον εαυτό τους μια ψυχιατρική «διάγνωση», στο να προκαλέσουν κακό στον εαυτό τους ή στο να εκτεθούν σε πορνογραφικό υλικό ακατάλληλο για την ηλικία τους.

Τέλος, όσον αφορά στις οικογενειακές επιπτώσεις, παρατηρείται υποβάθμιση των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και προβλήματα στην επικοινωνία με αποτέλεσμα τη διατάραξη της οικογενειακής λειτουργικότητας. Παρουσιάζονται εντάσεις και διαφωνίες ανάμεσα στους έφηβους και τους γονείς τους, καθώς οι έφηβοι ψεύδονται για το χρόνο που δαπανούν στο διαδίκτυο, έχουν προβλήματα στη σχολική τους επίδοση και μειώνουν τις φιλικές και κοινωνικές τους σχέσεις (Beard, 2011).

1.4 Οικογενειακή λειτουργικότητα και προβληματική χρήση διαδικτύου

Παρ'ότι το οικογενειακό περιβάλλον θεωρείται ως ένας από τους ενοχοποιητικούς παράγοντες της προβληματικής χρήσης διαδικτύου από εφήβους, εντούτοις εμφανίζονται περιορισμένες μελέτες που να αφορούν αμιγώς στη λειτουργικότητα των οικογενειών αυτών των εφήβων. Στην πλειοψηφία τους οι έρευνες εστιάζουν κυρίως σε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του εφήβου, στις διαδικτυακές του συμπεριφορές και σε ορισμένα οικογενειακά χαρακτηριστικά.

Σε διεθνές επίπεδο, έρευνες δείχνουν ότι οι απόμακρες οικογενειακές σχέσεις, οι μη αποτελεσματικοί τρόποι επίλυσης προβλημάτων, οι εμπλεγμένοι και αδιαφοροποίητοι ρόλοι μέσα στην οικογένεια, η συναισθηματική εμπλοκή, ο τρόπος που ασκείται η εξουσία μέσα στο σπίτι, η ύπαρξη οικογενειακής βίας, τόσο ανάμεσα στο ζευγάρι όσο και από τους γονείς προς τα παιδιά, είναι παράγοντες που ευνοούν την ανάπτυξη του φαινομένου (Park, Kim and Cho, 2008; Sahraee, Khosravi and Yusefnejad, 2011; Habibi, Danesh and Mazzadarani, 2015). Ειδικότερα, συγκριτική μελέτη των Med et al. (2010), που πραγματοποιήθηκε ανάμεσα σε εφήβους με προβληματική χρήση του διαδικτύου και σε εφήβους με κανονική χρήση, έδειξε ότι οι γονείς των πρώτων είναι παρεμβατικοί και τιμωρητικοί και δεν ανταποκρίνονται στις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών τους. Επίσης, βρέθηκε ότι η σχέση πατέρα και γιού με προβληματική χρήση διαδικτύου είναι υπερεμπλεκόμενη, με στοιχεία υπερπροστασίας και απόρριψης. Τέλος, η μελέτη των Yen et al. (2007), σε εφήβους με προβληματική χρήση διαδικτύου και χρήση ουσιών, έδειξε ότι και οι δύο εξαρτήσεις έχουν κοινά οικογενειακά χαρακτηριστικά. Ορισμένα από αυτά αφορούν σε συχνές συγκρούσεις ανάμεσα στους γονείς, σε συχνή χρήση αλκοόλ από τα αδέρφια και σε ευρύτερη οικογενειακή δυσλειτουργία.

Στην Ελλάδα, συγκριτική έρευνα των Tsitsika et al. (2011) έδειξε ότι οι έφηβοι με προβληματική χρήση διαδικτύου είχαν σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό διαζευγμένους

γονείς και προβληματικές ή δυσλειτουργικές οικογενειακές σχέσεις σε σχέση με τους εφήβους που δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα, ενώ η έρευνα των Siomos et al. (2012) έδειξε ότι η καλή γονεϊκή φροντίδα σχετίζεται με μικρότερα ποσοστά προβληματικής χρήσης διαδικτύου και ότι η υπερπροστασία των γονιών σχετίζεται με μεγαλύτερα ποσοστά προβληματικής χρήσης διαδικτύου από τους εφήβους.

2. Μεθοδολογία

2.1 Σκοπός, θεωρητική προσέγγιση και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της έρευνας, η οποία πραγματοποιήθηκε το διάστημα Ιουνίου - Ιουλίου 2017, ήταν η διερεύνηση της λειτουργικότητας οικογενειών εφήβων με προβληματική χρήση διαδικτύου, όπως την αντιλαμβάνονται οι μπότερες αυτών.

Η εκτίμηση της οικογενειακής λειτουργικότητας στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας βασίσθηκε στο δομικό μοντέλο της συστημικής θεραπείας Circumplex Model of Marital and Family Systems του Olson (1989). Το μοντέλο εξετάζει τρεις παραμέτρους της οικογένειας: τη συνοχή, την προσαρμοστικότητα και την επικοινωνία των μελών της.

(α) Η οικογενειακή συνοχή ορίζεται ως το συναισθηματικό δέσιμο των μελών μιας οικογένειας. Οι έννοιες που την αξιολογούν είναι το συναισθηματικό δέσιμο, τα όρια, οι συμμαχίες, ο προσωπικός χώρος και χρόνος, ο τρόπος λήψης αποφάσεων, τα προσωπικά και οικογενειακά ενδιαφέροντα, οι προσωπικοί και οι οικογενειακοί φίλοι.

(β) Η οικογενειακή προσαρμοστικότητα ορίζεται ως η ικανότητα του ζευγαριού ή του οικογενειακού συστήματος να αλλάζει τη δομή του, τους ρόλους και τους κανόνες που το διέπουν, προκειμένου να ανταποκριθεί σε στρεσογόνες καταστάσεις και σε αναπτυξιακές απαιτήσεις. Οι έννοιες που την αξιολογούν είναι η οικογενειακή ισχύς, όπως ο έλεγχος και η πειθαρχία, οι τρόποι διαπραγμάτευσης, οι οικογενειακοί ρόλοι και οι οικογενειακοί κανόνες.

(γ) Η επικοινωνία λειτουργεί διευκολυντικά στις άλλες δύο διαστάσεις. Ως συστατικά στοιχεία της επικοινωνίας θεωρούνται η ενεργητική ακρόαση, οι δεξιότητες της έκφρασης, η αυτοαποκάλυψη, ο σεβασμός και η εκτίμηση. Οι οικογένειες με καλή επικοινωνία μπορούν να μοιραστούν επιθυμίες και προτιμήσεις, κάτι που ενισχύει θετικά τη συνοχή και την προσαρμοστικότητά της. Αντίθετα, όταν η επικοινωνία μέσα στην οικογένεια δεν είναι καλή, τότε τα μέλη της δυσκολεύονται να μοιραστούν τα συναισθήματά τους και κατά συνέπεια δυσκολεύονται και στις απαιτούμενες αλλαγές.

Στο πλαίσιο της έρευνας επιχειρήθηκε να απαντηθούν ερευνητικά ερωτήματα σχετικά με τη συνοχή, την επικοινωνία και τα όρια ανάμεσα στα υποσυστήματα στις συγκεκριμένες

οικογένειες, με το ρόλο που διαδραματίζουν οι έφηβοι με την προβληματική χρήση διαδικτύου στο οικογενειακό πλαίσιο και με το ρόλο που διαδραματίζει η προβληματική χρήση διαδικτύου στη διατήρηση της ομοιόστασης του οικογενειακού συστήματος.

2.2 Ερευνητικό εργαλείο: Ημιδομημένη συνέντευξη

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με ποιοτική μεθοδολογία και ειδικότερα με ημιδομημένες συνεντεύξεις. Ο οδηγός συνέντευξης συμπεριλάμβανε ερωτήσεις στις εξής θεματικές:

- στο πώς βιώνουν οι μητέρες την προβληματική χρήση του διαδικτύου,
- το χρόνο και τον τρόπο που περνούν μαζί τα μέλη της οικογένειας,
- στις δραστηριότητες και τις σχέσεις που έχει η οικογένεια με συγγενείς και φίλους,
- στον τρόπο που τα μέλη της οικογένειας υποστηρίζονται σε δύσκολες περιστάσεις,
- στον τρόπο λήψης αποφάσεων στην οικογένεια,
- στο σύστημα και τη διαχείριση των κανόνων και ορίων στην οικογένεια,
- στον τρόπο που μοιράζεται η οικογένεια τις δουλειές και τα καθήκοντα μέσα στο σπίτι,
- στις διαστάσεις επικοινωνίας μεταξύ των μελών της οικογένειας,
- στον τρόπο έκφρασης των συναισθημάτων μεταξύ των μελών της οικογένειας
- στον τρόπο αντίδρασης των μελών της οικογένειας σε τυχόν διαφωνίες.

Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν στο χώρο της Μονάδας ΚΕΘΕΑ ΠΛΕΥΣΗ. Η διάρκεια των συνεντεύξεων κυμάνθηκε από 40 έως 60 λεπτά και η καταγραφή τους πραγματοποιήθηκε με μαγνητοφώνηση.

2.3 Δείγμα: Συμμετέχουσες στην έρευνα

Οι συμμετέχουσες στην έρευνα ήταν 12 μητέρες ενταγμένες στη Μονάδα για την απεξάρτηση από το διαδίκτυο του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων ΚΕΘΕΑ ΠΛΕΥΣΗ. Η συγκεκριμένη Μονάδα απευθύνεται σε έφηβους έως 21 ετών, με προβληματική χρήση διαδικτύου και στους γονείς αυτών. Οι υπηρεσίες που παρέχει αφορούν σε συμβουλευτική, και ατομική και ομαδική θεραπεία. Το γεγονός ότι οι συμμετέχουσες στην έρευνα μητέρες ήταν ενταγμένες στο συγκεκριμένο πρόγραμμα του ΚΕΘΕΑ διασφάλισε την ύπαρξη και την ορθή διάγνωση της προβληματικής χρήσης του διαδικτύου.

Η ηλικία των μητέρων κυμαινόταν από 36 έως 58 έτη και συμμετείχαν στο πρόγραμμα από τρεισήμισι μήνες έως τρία χρόνια. Μια μητέρα ήταν συνταξιούχος, τρεις άνεργες και

οχτώ εργαζόμενες. Ένδεκα μπότερες είχαν πανεπιστημιακή εκπαίδευση και μια ήταν απόφοιτος Λυκείου. Ένδεκα μπότερες είχαν ζητήσει βοήθεια για το γιο τους, ενώ μια είχε ζητήσει βοήθεια και για τους δύο της γιους. Οι ηλικίες των παιδιών τους κυμαίνονταν από ένδεκα έως εικοσιδύο ετών. Μόνο οι δύο από αυτούς τους έφηβους συμμετείχαν στο πρόγραμμα απεξάρτησης του ΚΕΘΕΑ ΠΛΕΥΣΗ ενώ οι υπόλοιποι αρνούσαν. Μόνο ένας από τους πατέρες των εφήβων συμμετείχε στο πρόγραμμα του ΠΛΕΥΣΗΣ ΚΕΘΕΑ, ενώ οι υπόλοιποι πατέρες είχαν αρνηθεί τη συμμετοχή τους ή είχαν αποβιώσει. Τέλος, επισημαίνεται ότι όλοι οι έφηβοι ήταν εθισμένοι σε online παιχνίδια.

2.4 Δεοντολογία

Οι συμμετέχουσες ενημερώθηκαν για τους σκοπούς της έρευνας, για την εθελοντική τους συμμετοχή και τη διασφάλιση του απορρήτου των προσωπικών τους δεδομένων και υπέγραψαν έντυπο συγκατάθεσης για τη συμμετοχή τους που περιλάμβανε τη συναίνεσή τους για την καταγραφή της συνέντευξης με μαγνητοφώνηση. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μετά από έγκριση από την επιτροπή έρευνας του ΚΕΘΕΑ ΠΛΕΥΣΗ.

2.5 Ανάλυση

Μετά την ολοκλήρωση των συνεντεύξεων ακολούθησε η απομαγνητοφώνησή τους, προκειμένου ο προφορικός λόγος να μετατραπεί σε γραπτό κείμενο ποιοτικών δεδομένων. Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων έγινε με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου, όπως περιγράφεται από τον Willig (2015). Στην ανάλυση περιεχομένου, ο ερευνητής εντοπίζει τα αναδυόμενα θέματα, τα εξετάζει σε σχέση με τα άλλα και όπου υπάρχουν κοινά στοιχεία, κωδικοποιεί και συντάσσει κατηγορίες.

Από την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων προέκυψαν σαράντα κωδικοί από τους οποίους αναδείχθηκαν επτά κατηγορίες: Συζυγικό υποσύστημα: *«Ο σύζυγος που δεν υπάρχει»* - Η μητρική λειτουργία: *«Η συγχωνευτική μητέρα»* - Η πατρική λειτουργία: *«Ο πατέρας που δεν αντέχει»* - Το πρόβλημα στο παρόν, που αναδύει ερωτήματα για το παρελθόν και το μέλλον - Κλειστές οικογένειες: *«Σπίτια με κλειδωμένες πόρτες»* - Προσαρμοστικότητα της οικογένειας: *«Το Μεγάλο μας μειονέκτημα»* - Επικοινωνία: *«Πόρτες που ανοίγουν και κλείνουν με θυμό»*. Στη συνέχεια οι κατηγορίες αυτές παρουσιάζονται ως τα αποτελέσματα της έρευνας.

3. Αποτελέσματα

3.1 Συζυγικό υποσύστημα: «Ο σύζυγος που δεν υπάρχει»

Οι συμμετέχουσες μητέρες στην έρευνα ανέφεραν στις συνεντεύξεις προβλήματα στη συζυγική τους σχέση. Ορισμένες από αυτές οδηγήθηκαν στο διαζύγιο και κάποιες άλλες παραμένουν σε δυσλειτουργικούς γάμους ή δυσλειτουργικές σχέσεις. Σε όλες τις περιπτώσεις, η συναισθηματική επιβάρυνση, που πηγάζει από τη δυσλειτουργική τους σχέση, αφορά τόσο στο υποσύστημα των συζύγων όσο και στα παιδιά τους.

Μητέρα: «Δεν υπάρχει χημεία μέσα στο σπίτι με εμένα και τον σύζυγο. Με τον σύζυγο είναι τυπικές οι σχέσεις μας, νόμιζα ότι κάνοντας παιδιά θα φτιάξουν τα πράγματα, οτι θα αλλάξει η σχέση μας, ώρες ώρες μου βγάζει οτι με μισεί».

Μητέρα: «Με τον πατέρα τους έχω χωρίσει από τότε που ο γιός μου ήταν έξι και η κόρη μου τριών. Έχω μια σχέση 12 χρόνια, από τα οποία τα επτά συγκατοικούμε. Τα παιδιά θεωρούν το σύντροφό μου παρείσακτο...και για αυτό έχουμε προβλήματα μεταξύ μας. Ο σύντροφός μου δεν είναι ισότιμο μέλος, γιατί δεν είμαστε παντρεμένοι».

Οι προβληματικές σχέσεις ανάμεσα στο ζευγάρι είναι ένα σύννηθες εύρημα τόσο στις έρευνες που αφορούν στην προβληματική χρήση του διαδικτύου από τους εφήβους (Habibi et al., 2015; Ko et al., 2015; Sahraee et al., 2011; Wartberg et al., 2017; Wu et al., 2016; Tsitsika et al., 2011; Yen et al., 2007), όσο και σε άλλες μορφές εξαρτητικής συμπεριφοράς, όπως είναι η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και οι διατροφικές διαταραχές (Angel and Angel, 2010; Ledoux et al., 2002; Stanton and Todd, 2009).

Η δυσλειτουργία του ζευγαριού ευνοεί την ανάπτυξη συμπτώματος στο πιο ευάλωτο παιδί της οικογένειας. Ο Dare (1993) εξηγεί ότι σε αυτές τις περιπτώσεις ένα παιδί αναλαμβάνει τον ρόλο του αποδιοπομπαίου τράγου προκειμένου να αποπροσανατολιστεί η οικογένεια από τα προβλήματα, που δημιουργεί η ασυμβατότητα του συζυγικού υποσυστήματος. Κάτι τέτοιο παρατηρούμε τόσο στην παρούσα έρευνα, όσο και σε άλλες, που αφορούν στην προβληματική χρήση του διαδικτύου και στη χρήση ουσιών (Cook, 2001; Isaacson, 1991; Young, 2009). Επίσης, κατά τη διάρκεια της εφηβείας σε περιπτώσεις χρήσης ουσιών έχει περιγραφεί το φαινόμενο της οικογενειοεξάρτησης. Με αυτόν τον όρο περιγράφεται η ψυχολογική κατάσταση του εφήβου, που όχι μόνο δεν πραγματώνει κάποιο βαθμό αυτονομίας αλλά ούτε καν μπορεί να την επιθυμήσει. Σε αυτές τις περιπτώσεις το δυσλειτουργικό ζευγάρι λειτουργεί ως πόλος έλξης προς τους εφήβους και τους αποτρέπει ασυνείδητα από την αυτονομία (Angel and Angel, 2010). Φαίνεται ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει και στην προβληματική χρήση του διαδικτύου. Επιπλέον, η χρήση του διαδικτύου φαίνεται να λειτουργεί ανακουφιστικά στις εντάσεις που δημιουργούνται από

τη δυσλειτουργική σχέση του ζευγαριού. Ο έφηβος κλειδωμένος μέσα στο δωμάτιο-φωλιά με ακουστικά στα αυτιά δραπετεύει από την οικογενειακή πραγματικότητα και χαλαρώνει από τα άγχη που αυτή του δημιουργεί (Mastropaolo, 2013).

Η έλλειψη συζύγου ή συντρόφου της μητέρας, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων είναι μια επιβαρυντική συνθήκη για τα παιδιά και δημιουργεί δυσλειτουργία σε αυτά, ιδιαίτερα την περίοδο της εφηβείας. Κάτι τέτοιο αναφέρεται και σε έρευνες, που έχουν πραγματοποιηθεί τόσο για την προβληματική χρήση του διαδικτύου όσο και για άλλες μορφές εξάρτησης, όπου το να ζει κάποιος έφηβος μόνο με τον έναν βιολογικό του γονέα είναι επιβαρυντικός παράγοντας για την ανάπτυξη μιας εξαρτητικής συμπεριφοράς (Barrett and Turner, 2006; Durkee et al., 2012; Ko et al., 2015; Pontes, Kuss and Griffiths, 2015). Σε αυτή την περίπτωση μπορούμε να υποθέσουμε ότι η «εικόνα» μιας μοναχικής, χωρίς προσωπική ζωή, μητέρας λειτουργεί ανασταλτικά στην αυτονομία του εφήβου. Αυτή η συνθήκη ευνοεί την ανάπτυξη μιας συγχωνευτικής και υπερπροστατευτικής σχέσης ανάμεσα στη μητέρα και τον έφηβο.

3.2 Η μητρική λειτουργία: «Η συγχωνευτική μητέρα»

Οι συμμετέχουσες μητέρες στην έρευνα περιέγραψαν χαρακτηριστικά της σχέσης που έχουν τόσο με το γιο που παρουσιάζει την προβληματική χρήση του διαδικτύου όσο και με τα άλλα παιδιά τους. Κυριαρχούν η τάση να τα υπερπροστατεύουν, οι υψηλές προσδοκίες και απαιτήσεις που έχουν από τα παιδιά και η υπερεμπλοκή. Αποτέλεσμα αυτών είναι να φαντάζει απειλητική για τις ίδιες η προοπτική της αυτονομίας των παιδιών τους .

Μητέρα: «Ο σύντροφός μου με κατηγορεί ότι είμαι συνεχώς πάνω από το κεφάλι τους... αλλά δεν μπορώ, έχω πολύ άγχος, ακόμα και για το εάν έχουν φάει. Τι να κάνουμε; Είμαι μεγαλύτερη και έχω περισσότερη εμπειρία. Να τα αφήσω να κάνουν λάθη;».

Μητέρα: «Τα θέλω όλα τέλεια, από το σχολείο, στην καθαριότητα, στο ντύσιμο. Έχω άποψη για όλα. Είμαι σαν εισαγγελέας αυστηρή και απαιτητική, δεν τους αρέσει βέβαια αυτό αλλά έτσι έχουν τα πράγματα».

Μητέρα: «Άλλοι φοβούνται ότι τα παιδιά τους θα πάνε έξω και θα μπλέξουν με κακές παρέες και ναρκωτικά, εγώ δεν έχω τέτοιο πρόβλημα. Τους έχω και τους δύο μέσα στο σπίτι και είμαι πολύ ικανοποιημένη με αυτό».

Η υπερπροστασία σχετίζεται με υψηλό άγχος της μητέρας και επιθετικά συναισθήματα για το παιδί της (Fuller and Warner, 2000; Yahav, 2006). Βρεφοποιεί το παιδί της,

προκειμένου να καλύψει δικές της ανάγκες. Αποτέλεσμα είναι να το αποθαρρύνει από τη συμμετοχή σε δραστηριότητες που αναλογούν στην ηλικία και τις ανάγκες του εντός και εκτός σπιτιού. Η διεργασία βρεφοποίησης συναντάται συχνότερα σε οικογένειες με συζυγικά προβλήματα και σε διαζευγμένες οικογένειες (Garber, 2011).

Οι μητέρες, σύμφωνα με όσα ανέφεραν στις συνεντεύξεις, δημιουργούν συνθήκες υπερβολικού ελέγχου των παιδιών τόσο στο σπίτι, όσο και εκτός αυτού. Αυτό το είδος του ελέγχου, σύμφωνα με τους Givertz and Sergin (2014), οδηγεί σε υψηλό βαθμό συνοχής σε σημείο συγκώνευσης, γεγονός που παρεμποδίζει τη διαφοροποίηση και την αυτονομία των παιδιών.

Επιπλέον, οι μητέρες στις συνεντεύξεις ανέφεραν υψηλές προσδοκίες από τα παιδιά τους. Το γεγονός αυτό παρατηρείται και στις μητέρες των τοξικομανών (Med et al., 2010; Wong, 2008; Μάτσα, 2001). Οι εξωπραγματικές προσδοκίες επηρεάζουν αρνητικά, τόσο τη σχέση μητέρας-παιδιού, όσο και την αυτοεκτίμηση του ίδιου του παιδιού. Οι γονείς, επηρεασμένοι από τις δικές τους ανεκπλήρωτες επιθυμίες, θέτουν μη ρεαλιστικούς στόχους όσον αφορά τα παιδιά τους. Αδυνατούν να τα αποδεχτούν σύμφωνα με τις ικανότητές τους, τις επιθυμίες και τις ανάγκες τους και τα υποτιμούν (Wong, 2008), με συνέπεια να τα καθηλώνουν σε ψυχικό και σε πρακτικό επίπεδο.

Επίσης, σύμφωνα με όσα ανέφεραν οι μητέρες, κοινή συνθήκη που βιώνουν είναι το φαινόμενο της συνεξάρτησης. Σύμφωνα με τους Angel και Angel (2010), η συνεξάρτηση μπορεί να οριστεί γενικώς ως «εθισμός σε σχέση με ένα πρόσωπο και τα προβλήματά του και συνεπώς παρουσιάζει όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά κάθε εθισμού: άρνηση, καταναγκασμό, παρορμητικότητα, απώλεια ελέγχου. Η συνεξάρτηση ορίζει ένα μοναδικό μοντέλο σχέσεων, το οποίο εγκαθίσταται σε μια δεδομένη στιγμή της ιστορίας της οικογένειας, μεταξύ των μελών της, με αφετηρία την ατομική εξάρτηση». Ο άμεσος συνεξαρτημένος στην προκειμένη περίπτωση των συγκεκριμένων οικογενειών είναι η μητέρα, η οποία ασυνείδητα διευκολύνει τον έφηβο στην προβληματική χρήση του διαδικτύου. Οι μητέρες, σύμφωνα με όσα ανέφεραν, παρουσιάζουν έντονη ενασχόληση με τη συμπεριφορά του εφήβου σε σημείο που να χάνουν τον έλεγχο της δικής τους ζωής. Προσαρμόζονται στον εξαρτημένο έφηβο, ακριβώς όπως αυτός προσαρμόζει εξαρτητικά τη ζωή του στο διαδίκτυο.

3.3 Η πατρική λειπουργία: «Ο πατέρας που δεν αντέχει»

Οι μητέρες στις συνεντεύξεις αναφέρθηκαν στην απουσία σχέσης τόσο ανάμεσα στον πατέρα και τον έφηβο με τη προβληματική χρήση του διαδικτύου όσο, όπου υπάρχουν, και με τα άλλα παιδιά του.

Μητέρα: *«Ο μπαμπάς τους είναι απόμακρος, τους βλέπει το συχνότερο μια φορά το μήνα. Και από ό,τι καταλαβαίνω, όταν επιστρέφουν, δεν νομίζω ότι περνάνε καλά μαζί του».*

Μητέρα: *«Είναι σε αντιπαλότητα ο πατέρας με τα παιδιά. Τον ρωτάνε κάτι και αυτός ξεκινάει καυγά. Του ζητούσε ο γιος μας (με την προβληματική χρήση του διαδικτύου) να παίξουνε τάβλι και όλο του έλεγε αύριο και αύριο. Ποτέ δεν ήρθε αυτό το αύριο. Και τότε και εκείνος σταμάτησε να του το ζητάει».*

Η έλλειψη ουσιαστικής σχέσης, όπως ανέφεραν οι μητέρες, προκύπτει είτε λόγω φυσικής απουσίας του πατέρα για διάφορους λόγους, είτε λόγω προβλημάτων στην επικοινωνία μεταξύ πατέρα και έφηβου, με συγκρούσεις και εντάσεις.

Μελέτες δείχνουν ότι η καλή σχέση πατέρα παιδιού σχετίζεται με καλή ψυχοκοινωνική προσαρμογή του παιδιού και καλή ψυχική υγεία όταν ενηλικιώνεται, με υψηλά επίπεδα γνωστικών και κοινωνικών ικανοτήτων, με δυνατότητα του παιδιού για ενσυναίσθηση, καλύτερο αυτοέλεγχο, υψηλή αυτοεκτίμηση και ακαδημαϊκά επιτεύγματα (Wilson and Prior, 2011). Παράλληλα, έχει φανεί ότι αποτελεί προστατευτικό παράγοντα στην περίπτωση χρήσης ουσιών (Luk et al., 2010). Σε επίπεδο αλληλεπίδρασης, η καλή σχέση μεταξύ πατέρα και γιου έχει βρεθεί ότι σχετίζεται θετικά με την οικογενειακή συνοχή (Buswell et al., 2012). Αντίθετα, η έλλειψη καλής σχέσης πατέρα γιου σχετίζεται, μεταξύ άλλων, με χαμηλή αυτοεκτίμηση, με δυσκολίες στις προσωπικές και κοινωνικές του σχέσεις, με δυσκολία έκφρασης των συναισθημάτων, με παραβατικότητα και εκτόνωση του θυμού με βίαιες πράξεις (Balcom, 1998).

Στις συνεντεύξεις, ο πατέρας περιεγράφηκε από τις μητέρες ως αυστηρός, στερητικός, υποτιμητικός, συγκρουσιακός, απόμακρος και αδιάφορος. Αυτά τα χαρακτηριστικά έχουν βρεθεί και σε άλλες έρευνες με εφήβους με προβληματική χρήση του διαδικτύου (Med et al., 2010, Li and Zhang, 2004). Η προβληματική σχέση πατέρα και εφήβου φαίνεται να είναι αποτέλεσμα τριγωνοποίησης που προκύπτει στο οικογενειακό σύστημα. Η τριγωνοποίηση παρατηρείται σε δυσλειτουργικά ζευγάρια ή χωρισμένους γονείς, όπου προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις συγκρούσεις τους, εμπλέκουν στη σχέση τους ένα από τα παιδιά τους. Τότε το παιδί είτε εμφανίζει κάποιο σύμπτωμα, είτε κατηγορείται για τη δυσλειτουργία της οικογένειας, είτε αποκτά μια ιδιαίτερα στενή σχέση με τον ένα γονέα (Collins, Jordan and Coleman, 2012; Goldenberg and Goldenberg, 2005).

3.4 Το πρόβλημα στο παρόν, που αναδύει ερωτήματα για το παρελθόν και το μέλλον

Οι συμμετέχουσες στην έρευνα αναφέρθηκαν και στον τρόπο που η οικογένεια βιώνει την προβληματική χρήση του διαδικτύου σε σχέση με πράξεις του παρελθόντος και σε ανησυχίες που αφορούν στο μέλλον.

Μητέρα: «Έχω περάσει από πολλά στάδια, το πρώτο στάδιο ήταν της απελπισίας, της απογοήτευσης, του θυμού, του εκνευρισμού, της απόγνωσης».

Μητέρα: «Ως μητέρα έχω τις ενοχές μου ότι κάτι δεν έκανα, ότι κάνω λάθος, επίσης ρίχνω ευθύνες στον μπαμπά που από μικρό είχε ως εύκολη λύση για το γιο μας την τηλεόραση».

Μητέρα: «Κοπάζτε αυτό (το πρόβλημα) είναι δύσκολο, είναι μία συνεχής ταλαιπωρία στο σπίτι...συνεχώς υπάρχουν εντάσεις είτε ανάμεσα σε εμένα και το γιο μου είτε με το σύντροφό μου εξαιτίας του. Με κατηγορεί ότι είμαι ελαστική μαζί του και τσακωνόμαστε».

Το συναισθηματικό κλίμα που περιέγραψαν οι μητέρες να κυριαρχεί στην οικογένεια, το οποίο προσδιορίζεται από ενοχές, απελπισία και απόγνωση, είναι κοινή συνθήκη σε όλες τις οικογένειες που αντιμετωπίζουν προβλήματα εξάρτησης των μελών τους κάθε είδους, ουσιών, τζόγου, διαδικτύου, κ.α. Όλοι τότε στην οικογένεια στρέφουν την προσοχή τους στο εξαρτημένο μέλος, το οποίο συγκεντρώνει όλη την αγωνία και το θυμό των υπολοίπων. Προβλήματα και συγκρούσεις που προϋπήρχαν παγώνουν και η επίλυσή τους μεταφέρεται στο μέλλον αόριστα, μόνο όταν θα έχει αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της εξάρτησης. Το εξαρτημένο μέλος γίνεται ο αποδιοπομπαίος τράγος της οικογένειας. Τα υπόλοιπα μέλη μεταφέρουν σε εκείνο την ψυχική τους δυσφορία εξαιτίας της προϋπάρχουσας δυσλειτουργίας της οικογένειας (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000).

Τα έντονα συναισθήματα που περιέγραψαν οι μητέρες στις συνεντεύξεις δείχνουν ότι το πρόβλημα προϋπήρχε καιρό, πριν αναζητήσουν βοήθεια. Όταν πρωτοεκδηλώθηκε το σύμπτωμα ή το αγνόησαν ή το υποτίμησαν και στη συνέχεια προσπάθησαν να το επιλύσουν μόνες τους με διάφορους τρόπους. Αυτό απαντάται σύμφωνα με τη Μάτσα (2001) συχνά και στις οικογένειες των τοξικομανών. Παρατηρείται το συναίσθημα της ενοχής να κατακλύζει τις συγκεκριμένες μητέρες, χαρακτηριστικό που είναι συνδεδεμένο με υπερεμπλεγμένες σχέσεις μεταξύ γονέων και παιδιών (Scarnier, Schamader and Lickel, 2009). Η ενοχή αφορά σε πράξεις και παραλείψεις του παρελθόντος. Οι συγκεκριμένες μητέρες προσπαθούν να εποπτεύουν, να ελέγχουν και να διαπλάθουν τη συμπεριφορά των παιδιών τους σαν μια διορθωτική κίνηση (Gouva, Kaltsouda and Paschou, 2012). Αυτή τους η στάση ευνοεί τη χαμηλή αυτοεκτίμηση και τη δυσκολία στις διαπροσωπικές σχέσεις που παρατηρούνται σε έφηβους με προβληματική χρήση

διαδικτύου, η οποία εμποδίζει επίσης ασυνείδητα την αυτονόμησή τους (Lam et al., 2009; Yan et al., 2014).

3.5 Κλειστές οικογένειες: «Σπίτια με κλειδωμένες πόρτες»

Οι συμμετέχουσες στην έρευνα αναφέρθηκαν και σε ζητήματα σχετικά με τη συνοχή της οικογένειας, όπως στην έλλειψη κοινού χρόνου και δραστηριοτήτων ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και στην έλλειψη σχέσεων με συγγενείς και φίλους. Επιπλέον, μίλησαν για τον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζουν οι ίδιες στην επίλυση προβλημάτων, που προκύπτουν στην καθημερινότητα.

Μητέρα: «Ελάχιστος είναι ο χρόνος που περνάμε όλοι μαζί, δηλαδή βγαίνουν από τα δωμάτιά τους μόνο για να πάνε στην κουζίνα και να φάνε, όταν δεν είναι άλλος, και ξαναμπαίνουν μέσα. Δεν θέλουν επικοινωνία και σχέσεις. Τότε τους πετυχαίνω και αρχίζω: «κάνε αυτό, κάνε το άλλο», ό,τι προφτάσω δηλαδή να επικοινωνήσω όσο μπορώ πιο γρήγορα, σε εντελώς πρακτικό επίπεδο και αυτό είναι! μια κλειστή κλειδωμένη πόρτα».

Μητέρα: «Τα παιδιά όλα θα έρθουν σε μένα. Δηλαδή το οτιδήποτε κάνουν, ρωτάνε εμένα, από το πιο απλό μέχρι το πιο σοβαρό θα ρωτήσουν εμένα. Ο πατέρας τους είναι σαν να μην υπάρχει».

Ο κοινός χρόνος της οικογένειας ορίζεται από τους Turtiainen, Karvonen και Rahkonen (2007) ως το χρόνο που δαπανά μια οικογένεια σε καθιστικές, σωματικές ή κοινωνικές δραστηριότητες μέσα ή έξω από το σπίτι. Έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί συσχετίζουν θετικά τον κοινό χρόνο που περνά μια οικογένεια με τη λειτουργικότητά της και αφορά σε οικογένειες διαφόρων τύπων (Falion and Bowles, 1997; Zabriskie and Cormick, 2009; Zabriskie, Lundeberg and Hawkins, 2012). Στην παρούσα έρευνα βρέθηκε ότι στην καλύτερη περίπτωση οι μητέρες επιδιώκουν, ανεπιτυχώς, να μοιράζεται η οικογένεια ένα κοινό γεύμα την ημέρα. Ενώ κάποιες άλλες συμμετέχουσες δηλώνουν ότι δεν υπάρχουν καθόλου κοινές δραστηριότητες. Όλες όμως οι μητέρες δήλωσαν δυσαρέσκεια για το χρόνο και τον τρόπο, που περνά η οικογένεια τον ελεύθερο χρόνο της. Ο βαθμός της ικανοποίησης που αντλούν τα μέλη από τις κοινές δραστηριότητες σχετίζεται θετικά με το βαθμό της οικογενειακής ικανοποίησης και κατ' επέκταση με την οικογενειακή λειτουργικότητα (Buswell et al., 2012). Αναφορικά με τις σχέσεις με τους άλλους, όπως ανέφεραν οι μητέρες στις συνεντεύξεις, δεν καλούν φίλους και συγγενείς στο σπίτι τους. Όπως επεσήμαναν, αυτό συνέβαινε και πριν από την εμφάνιση της προβληματικής χρήσης του διαδικτύου από το παιδί. Φαίνεται ως να πρόκειται για κλειστά συστήματα, που δεν επιτρέπουν σε άλλα άτομα και οικογένειες να σχετισθούν

μαζί τους, γεγονός που αποτελεί χαρακτηριστικό των οικογενειών με υψηλό βαθμό συνοχής (Minuchin et al., 1978). Αυτό αποτελεί και ένα από τους βασικούς παράγοντες που οι έφηβοι με προβληματική χρήση του διαδικτύου δυσκολεύονται στις σχέσεις με ομότιμους, όπως επιβεβαιώνεται από πολλές έρευνες (Beard, 2011; Rich et al., 2017; Tsitsika et al., 2011). Επιπλέον, υποδεικνύει και την ύπαρξη στοιχείων κατάθλιψης στη γονική ψυχοκοινωνική κατάσταση όσο και στην οικογενειακή ατμόσφαιρα, γεγονός που συνδέεται με αυξημένα ποσοστά κατάθλιψης στους έφηβους με προβληματική χρήση του διαδικτύου, όπως δείχνουν σχετικές έρευνες (Lam et al., 2009; Ni et al., 2009; Tam, 2017; Winkler et al., 2013).

3.6 Προσαρμοστικότητα της οικογένειας: «Το Μεγάλο μας μειονέκτημα»

Ως προς την προσαρμοστικότητα της οικογένειας αναδύθηκαν θέματα που αφορούσαν στον τρόπο λήψης αποφάσεων μέσα στην οικογένεια, στην επίλυση προβλημάτων και στην ύπαρξη και τήρηση των οικογενειακών κανόνων.

Μπτέρα: «Εγώ παίρνω όλες τις αποφάσεις. Γιατί είμαι ο πόλος έλξης όλων, δηλαδή είμαι συγκεντρωτική προφανώς. Η σχέση μου με τα παιδιά είναι ότι τα έχω μεγαλώσει μόνη μου, τα παιδιά υποχρεωτικά θα έρθουν σε εμένα... Δεν είμαι σταθερή στις αποφάσεις μου, τις αλλάζω πολύ συχνά. Αν μου γκρινιάζουν, για παράδειγμα, επειδή δεν μπορώ να τους ακούω, τότε αλλάζω την απόφασή μου, για να σταματήσουν».

Μπτέρα: «Αυτό νομίζω ότι σαν οικογένεια είναι το μεγάλο μας μειονέκτημα, δηλαδή γενικά δεν έχουμε σταθερούς κανόνες, δεν είχαμε πολύ οριοθετημένους κανόνες, να πούμε ότι αυτό θα κάνουμε και θα το κάνουμε. Είμαστε και σαν χαρακτήρες έτσι ελαστικοί και εγώ και ο σύζυγος».

Στις συνεντεύξεις οι μπτέρες ανέφεραν ότι οι ίδιες λαμβάνουν τις αποφάσεις για τα θέματα της οικογένειας και περιέγραψαν τον τρόπο ως συγκεντρωτικό. Δήλωσαν ότι είναι υποχρεωμένες να λειτουργούν έτσι, είτε γιατί ο πατέρας λειτουργεί παθητικά και δεν συμμετέχει, είτε γιατί είναι μόνες ως ο μοναδικός γονέας στις μονογονεϊκές τους οικογένειες. Την ίδια στιγμή φαίνεται να υποτιμούν τις ανάγκες και τις δυνατότητες των έφηβων παιδιών τους να συμμετέχουν στη λήψη των αποφάσεων, τόσο για θέματα που αφορούν τα ίδια, όσο και για αυτά που αφορούν στην καθημερινότητα της οικογένειας. Με τον τρόπο αυτό δεν ενισχύεται η αυτοεκτίμηση των εφήβων, δεν λαμβάνουν εκτίμηση και σεβασμό, δεν υποστηρίζονται να διαμορφώσουν τη δική τους ταυτότητα. Σύμφωνα με τους Palan and Wilkes (1997), όταν οι έφηβοι ενθαρρύνονται να εκφράζουν τις ιδέες τους συμμετέχοντας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων στην οικογένεια τους δίνεται η

δυνατότητα να αναλαμβάνουν τις ευθύνες, να αποδέχονται τα αποτελέσματα των αποφάσεών τους και να προετοιμάζονται για την ενηλικίωσή τους.

Όπως αναφέρθηκε στις συνεντεύξεις, στις συγκεκριμένες οικογένειες αποφασίζει αρχικά η μητέρα. Όταν ανακοινώνει την απόφασή της, τα παιδιά αντιδρούν με ένταση και στη συνέχεια εκείνη την αναιρεί. Απιολογώντας αυτό που συμβαίνει, σε πρώτο επίπεδο κατηγορούν τα παιδιά τους ότι ευθύνονται για αυτό. Σε δεύτερο επίπεδο αναφέρουν τη δική τους αίσθηση ανεπάρκειας, τη μοναξιά και το βάρος της ευθύνης που φέρουν. Φαίνεται ότι η μητέρα στέλνει με τον τρόπο αυτό ένα «διπλό μήνυμα» στα παιδιά της. Στα λόγια δηλώνουν ότι εκείνες έχουν τον έλεγχο και την εξουσία στο σπίτι, ενώ στην πράξη παραχωρούν όλη την ευθύνη στα παιδιά. Τα διπλά μηνύματα μπερδεύουν, θυμώνουν, ακινητοποιούν και οδηγούν σε αδιέξοδο τη σχέση και την επικοινωνία στην οικογένεια (Watzlawick, Bavelas and Jackson, 2005). Φαίνεται ότι οι συγκεκριμένες μητέρες κατέχουν μια κυρίαρχη θέση στην ιεραρχία της οικογένειας, όμως τη δύναμη και την εξουσία την εναλλάσσουν με τα παιδιά τους, χωρίς να αναλαμβάνουν την ευθύνη για τις τελικές αποφάσεις. Το γεγονός αυτό, σύμφωνα με τους Minuchin, Rosman και Baker (1978), αποτελεί χαρακτηριστικό οικογενειακής δυσλειτουργίας. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με όσα περιέγραψαν οι μητέρες στις συνεντεύξεις, φαίνεται να απουσιάζει ένα σταθερό πλαίσιο κανόνων στη λειτουργία των οικογενειών τους, γεγονός που παραπέμπει στον ορισμό της χαοτικής οικογένειας του Olson (1989). Δεν υπάρχει η έννοια της συνέπειας της πράξης, οι μητέρες λειτουργούν περισσότερο απειλητικά προς τα παιδιά, ανακοινώνουν διάφορες τιμωρίες, που όμως ποτέ δεν τις τηρούν. Η έλλειψη οικογενειακών κανόνων και ορίων είναι ένα χαρακτηριστικό που συναντάται, σύμφωνα με τη Μάτσα (2001), συχνά και στις οικογένειες των τοξικομανών.

3.7. Επικοινωνία: «Πόρτες που ανοίγουν και κλείνουν με θυμό»

Οι συμμετέχουσες στις συνεντεύξεις αναφέρθηκαν σε ζητήματα επικοινωνίας στην οικογένεια, στον τρόπο που εκφράζονται τα συναισθήματα και οι διαφωνίες.

Μητέρα: «Εγώ εκφράζομαι εύκολα, και τα θετικά και τα αρνητικά τα λέω. Δεν έχω ιδιαίτερο πρόβλημα. Ή μάλλον εκεί μπορεί να είναι και το πρόβλημα μου, τα παραλέω... Ο γιος μου είναι κλειστός, δεν εκφράζεται. «τι έχεις;» «άσε με! τίποτα». Αυτό είναι το πρόβλημά του, δεν μιλάει».

Μητέρα: «Όταν αρχίζω να ζητάω πράγματα από το γιο μου, εκείνος κλείνει τη πόρτα και κλειδώνεται. Μια πόρτα μπροστά στα μούτρα μου! Πολλές φορές με έχει χτυπήσει με τη πόρτα του».

Η επικοινωνία είναι σημαντική παράμετρος για την αξιολόγηση της λειτουργικότητας μιας οικογένειας και οι επικοινωνιακές δεξιότητες είναι προστατευτικός παράγοντας για αυτές. Κατά τον Mackay (2003), η αποτελεσματική επικοινωνία χαρακτηρίζεται από τη σαφήνεια της έκφρασης, την ανοιχτή συναισθηματική έκφραση και από τη συνεργατικότητα για την επίλυση προβλημάτων και είναι ιδιαίτερα σημαντική κατά την περίοδο της εφηβείας και των οικογενειακών κρίσεων.

Μέσα από τις περιγραφές των μητέρων στις συνεντεύξεις, η επικοινωνία στις συγκεκριμένες οικογένειες φαίνεται να πραγματοποιείται με μειωμένες επικοινωνιακές δεξιότητες. Η έκφραση των συναισθημάτων απαγορεύεται και η έμφαση δίνεται στη συμμόρφωση των μελών και όχι στην ανάπτυξη του διαλόγου. Τα παιδιά μαθαίνουν να απαξιώνουν την αυθεντική έκφραση των συναισθημάτων τους και το διάλογο και γίνονται επιρρεπή σε διάφορες αυθεντίες. Τα χαρακτηριστικά αυτά προσδιορίζουν τις «προστατευτικού τύπου οικογένειες» όπως ορίζονται σύμφωνα με τους Koerner and Fitzpatrick (2002), οι οποίοι αναφέρουν ότι οι γονείς στο συγκεκριμένο τύπο οικογένειας πιστεύουν ότι θα πρέπει να αποφασίζουν οι ίδιοι για την οικογένεια και για τα παιδιά τους και δίνουν μικρή σημασία στην αξία του διαλόγου και στη χρησιμότητα της αποιολόγησης και της επεξήγησης. Αποτέλεσμα είναι ότι σε αυτού του τύπου τις οικογένειες τα μέλη τους να μην αναγνωρίζονται και να μη γίνονται αποδεκτά όπως είναι στην πραγματικότητα.

Τα ζητήματα αυτά είναι σύμφωνα με τα ευρήματα και άλλων ερευνών που αφορούν σε εφήβους με προβληματική χρήση του διαδικτύου, οι οποίες καταλήγουν ότι η ποιοτική επικοινωνία ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά λειτουργεί αποτρεπικά στην ανάπτυξη του συμπύματος (Eijnden et al., 2010). Παρόμοια προβλήματα σχετικά με την επικοινωνία στην οικογένεια έχουν παρατηρηθεί και στις περιπτώσεις οικογενειών εφήβων με υπερκατανάλωση αλκοόλ (Vorst et. al, 2005) και καπνίσματος (Harakeh et al., 2005).

4. Συζήτηση

Η παρούσα έρευνα επιχείρησε να διερευνήσει τη λειτουργικότητα οικογενειών εφήβων με προβληματική χρήση διαδικτύου. Βασίστηκε θεωρητικά στη συστημική προσέγγιση και στη μελέτη της οικογενειακής λειτουργικότητας με βάση το μοντέλο «Circumplex Model of Marital and Family Systems», ως προς τρεις παραμέτρους: την οικογενειακή συνοχή, την οικογενειακή προσαρμοστικότητα και την επικοινωνία των μελών της. Με το συγκεκριμένο μοντέλο έχουν πραγματοποιηθεί από το 1979 πλήθος ερευνών σε διάφορους τύπους οικογενειών (Olson, 2011) που δείχνουν ότι η χαμηλή οικογενειακή

λειτουργικότητα ευνοεί την ανάπτυξη ψυχοπαθολογίας σε παιδιά και εφήβους και ότι σχετίζεται με την απόπειρα αυτοκτονίας, τη χαμηλή αυτοεκτίμηση, τη χαμηλή σχολική επίδοση, την παραβατικότητα, το κάπνισμα, τη χρήση ουσιών και την ανάπτυξη διαταραχών διατροφής.

Στη μελέτη μας διαπιστώθηκε ότι στις οικογένειες με παιδιά με προβληματική χρήση του διαδικτύου εμφανίζονται δυσλειτουργικά σχήματα στα υποσυστήματά τους και ανεπαρκή επικοινωνιακά μοντέλα. Ειδικότερα, το συζυγικό υποσύστημα είτε εμφανίζει προβλήματα με συγκρούσεις ή συναισθηματική απόσταση, είτε απουσιάζει. Το υποσύστημα μητέρας και γιού εμφανίζει συγχωνευμένη και συγκρουσιακή σχέση, ενώ το υποσύστημα πατέρα και γιού είτε εμφανίζει συγκρουσιακή και απόμακρη σχέση, είτε δεν υπάρχει. Τα όρια των συγκεκριμένων υποσυστημάτων δεν είναι σαφή. Απουσιάζουν οι κανόνες που διασφαλίζουν την καλή λειτουργικότητα της οικογένειας. Ο έφηβος με την προβληματική χρήση του διαδικτύου εμφανίζεται ως ο αποδιοπομπαίος τράγος της οικογένειας και τριγωνοποιείται στο συζυγικό υποσύστημα. Οι οικογένειες αυτές φαίνεται να μην αντέχουν την αυτονόμηση του εφήβου. Το σύμπτωμα της προβληματικής χρήσης του διαδικτύου συντελεί στη διατήρηση της ομοιόστασης του συστήματος. Τέλος, η έκφραση των συναισθημάτων είτε εκβιάζεται, είτε απαγορεύεται με αποτέλεσμα να υπάρχουν έντονες κρίσεις θυμού από τους εφήβους και συγκρούσεις τους με τους γονείς.

Πολλά από τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης συμφωνούν με τη βιβλιογραφία και τις σχετικές έρευνες που αφορούν την οικογενειακή λειτουργικότητα εφήβων με προβληματική χρήση διαδικτύου ή και εφήβων εξαρτημένων από τοξικές ουσίες. Ειδικότερα, οι προβληματικές σχέσεις ανάμεσα στο ζευγάρι είναι ένα σύννηθες εύρημα στις έρευνες που αφορούν στην προβληματική χρήση του διαδικτύου από τους εφήβους (Habibi et al., 2015; Ko et al., 2015; Sahraee et al., 2011; Tsitsika et al., 2011; Wartberg et al., 2017; Wu et al., 2016; Yen et al., 2007) και σε άλλες μορφές εξαρτητικής συμπεριφοράς, όπως είναι η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και οι διατροφικές διαταραχές (Angel and Angel, 2010; Ledoux et al., 2002; Stanton and Todd, 2009). Η δυσλειτουργία του ζευγαριού ευνοεί την ανάπτυξη συμπτώματος στο πιο ευάλωτο παιδί της οικογένειας. Ο Dare (1993) εξηγεί ότι σε αυτές τις περιπτώσεις ένα παιδί αναλαμβάνει τον ρόλο του αποδιοπομπαίου τράγου προκειμένου να αποπροσανατολιστεί η οικογένεια από τα προβλήματα, που δημιουργεί η ασυμβατότητα του συζυγικού υποσυστήματος. Επιπλέον, η χρήση του διαδικτύου έχει φανεί ότι λειτουργεί ανακουφιστικά στις εντάσεις, που δημιουργούνται από τη δυσλειτουργική σχέση του ζευγαριού. Ο έφηβος κλειδωμένος μέσα στο «δωμάτιο-φωλιά» με ακουστικά στα αυτιά δραπετεύει από την οικογενειακή πραγματικότητα και χαλαρώνει από τα άγχη, που αυτή του δημιουργεί (Mastropaolo, 2013).

Η έλλειψη συζύγου ή συντρόφου της μητέρας, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων είναι μια επιβαρυντική συνθήκη για τα παιδιά και δημιουργεί δυσλειτουργία σε αυτά, ιδιαίτερα την περίοδο της εφηβείας. Κάτι τέτοιο αναφέρεται και σε έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί τόσο για την προβληματική χρήση του διαδικτύου όσο και για άλλες μορφές εξάρτησης, όπου το να ζει κάποιος έφηβος μόνο με τον έναν βιολογικό του γονέα είναι επιβαρυντικός παράγοντας για την ανάπτυξη μιας εξαρτητικής συμπεριφοράς (Barrett and Turner, 2006; Durkee et al., 2012; Ko et al., 2015; Pontes et al., 2015). Σ' αυτή την περίπτωση μπορούμε να υποθέσουμε ότι η «εικόνα» μιας μοναχικής, χωρίς προσωπική ζωή, μητέρας λειτουργεί ανασταλτικά στην αυτονόμηση του εφήβου. Αυτή η συνθήκη ευνοεί την ανάπτυξη μιας συγχωνευτικής και υπερπροστατευτικής σχέσης ανάμεσα στη μητέρα και τον έφηβο, κάτι που είναι συνηθισμένο σε περιπτώσεις εφήβων με προβληματική σχέση διαδικτύου (Li and Zhang, 2004; Med et al., 2010; Siomos et al., 2012). Στις περιπτώσεις που ο πατέρας κατοικεί στο ίδιο σπίτι, παρουσιάζεται αυστηρός, σερπητικός, υποτιμητικός, συγκρουσιακός, απόμακρος και αδιάφορος (Med et al., 2010; Li and Zhang, 2004). Ενδεχομένως, αυτή η προβληματική σχέση ανάμεσα στον πατέρα και το γιο να είναι αποτέλεσμα της τριγωνοποίησης, που έχει πραγματοποιηθεί στο οικογενειακό σύστημα.

Επίσης, στις οικογένειες εφήβων με προβληματική χρήση διαδικτύου παρατηρείται η ύπαρξη μιας υπερπροστατευτικής μητέρας που σχετίζεται με υψηλό άγχος της μητέρας και επιθετικά συναισθήματα για το παιδί της (Fuller and Warner, 2000; Yahav, 2006). Η μητέρα δηλαδή βρεφοποιεί το παιδί της, προκειμένου να καλύψει δικές της ανάγκες, το αποθαρρύνει στο να συμμετέχει σε δραστηριότητες εντός και εκτός σπιτιού που αναλογούν στην ηλικία και τις ανάγκες του, μειώνοντας την αυτεπάρκεια του εφήβου (Givertz and Sergin, 2014). Τέλος, στις συγκεκριμένες οικογένειες παρατηρείται η ύπαρξη του «διπλού μηνύματος» (double bind) στην επικοινωνία των μητέρων με τα παιδιά τους. Βασική θέση της θεωρίας της στρεβλής επικοινωνίας είναι ότι όταν η επικοινωνία ανάμεσα στη μητέρα και στο παιδί έχει σταθερό χαρακτηριστικό της το στοιχείο της αντιφατικότητας των ανταλλασσόμενων μηνυμάτων τότε αυτή η επικοινωνία είναι παθογόνος. Σε αυτή την περίπτωση η μεταεπικοινωνία δεν επιτρέπεται, εξαιτίας ασυνείδητων φόβων της μητέρας, που επιθυμεί να διατηρήσει την ομοιότητα του συστήματος (Dallos and Draper, 2010; Watzlawick et al., 2005).

Παρ'ότι η έρευνα αυτή παρέχει χρήσιμα σχετικά δεδομένα, χαρακτηρίζεται από μια σειρά περιορισμών. Πρώτον, η συγκεκριμένη μελέτη αφορά σε ποιοτική έρευνα. Τα αποτελέσματά της δεν μπορούν να γενικευτούν σε όλες τις οικογένειες με έφηβο που παρουσιάζει προβληματική χρήση του διαδικτύου. Δεύτερον, οι συμμετέχουσες στην έρευνα ήταν όλες ενταγμένες στο θεραπευτικό πρόγραμμα του ΚΕΘΕΑ ΠΛΕΥΣΗ.

Δηλαδή είχαν κινητοποιηθεί και είχαν αναζητήσει βοήθεια για το πρόβλημα. Ενδεχομένως, οι οικογένειες που δεν αναζητούν βοήθεια να εμφανίζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά στη λειτουργικότητά τους. Τρίτον, η παρούσα έρευνα βασίζεται αποκλειστικά στις μαρτυρίες των μπέρων αυτών των οικογενειών. Συνεπώς, απουσιάζει ο τρόπος που κατανοούν και αντιμετωπίζουν το πρόβλημα ο ίδιος ο έφηβος, ο πατέρας του και τα αδέλφια του.

Συνοψίζοντας, από τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας, φαίνεται ότι στο επίπεδο της αντιμετώπισης της προβληματικής χρήσης του διαδικτύου από εφήβους είναι σημαντικό οι αρμόδιοι φορείς να συμπεριλάβουν στις παρεμβάσεις τους και τους γονείς των εφήβων. Δεν αρκεί μια θεραπευτική παρέμβαση, σε ατομική ή και ομαδική βάση, με τους έφηβους προκειμένου να αντιμετωπιστεί η προβληματική χρήση του διαδικτύου. Χρειάζεται να συμπεριλαμβάνονται συστηματικές παρεμβάσεις στην οικογενειακή λειτουργικότητα προκειμένου να αξιολογηθεί και να βελτιωθεί όπου είναι αναγκαίο.

Βιβλιογραφία

- Angel, S., Angel, P., (2010). *Οι Τοξικοεξαρτημένοι και οι Οικογένειές τους*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Balcom, D., (1998). Absent fathers: Effects on abandoned sons. *The Journal of Men's Studies*, 6 (3), pp. 283-296.
- Barrett, A., Turner, J., (2006). Family structure and substance use problems in adolescence and early adulthood: examining explanations for the relationship. *Addiction*, issue 101, pp. 109-120.
- Bayram, N. & Bilgel, N., (2008). The prevalence and socio-demographic correlations of depression, anxiety and stress among a group of university students. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 43 (8), pp. 667-672.
- Beard, K., (2011). Working with adolescents addicted to the Internet. In: *Internet Addiction. A handbook and guide to evaluation and treatment*. New Jersey: John Wiley & Sons, pp. 173-189.
- Buswell, L., Zabriskie, R. & Lundberg, N., (2012). The relationship between father involvement in family leisure and family functioning: The importance of daily family leisure. *Leisure Sciences*, issue 34, pp. 172-190.
- Caplan, S. E., (2002). Problematic Internet use and psychosocial well-being: development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument. *Computers in Human Behavior*, 18 (5), pp. 553-575.

- Collins, D., Jordan, C., Coleman, H., (2012). *An Introduction to Family Social Work*. s.l.:Brooks/Cole.
- Cook, L., (2001). Adolescent addiction and delinquency in the family system. *Issues in Mental Health Nursing*, 22 (2), pp. 151-157.
- Dallos, R., Draper, R., (2010). *An Introduction to Family Therapy. Systemic Theory and Practice*. Berkshire: Open University Press.
- Dare, C., (1993). The family scapegoat. An origin for hating. In: *How and Why Children Hate*, ed. V. Varma. London: Jessica Kingsley Publishers Ltd, pp. 31-45.
- Durkee, T., Carli, V., Floderus, B., Wasserman, C., Sarchiapone, M., Apter, A., Balazs, J., Bobes, J., Brunner, R., Corcoran, P., Cosman, D., Haring, C., Hoven, C., Kaess, M., Kahn, J., Nemes, B., Postuvan, V., Saiz, P., Vernik, P., Wasserman, D., (2016). Pathological Internet use and risk-behaviors among European adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 13 (3), pp. 294-311.
- Durkee, T., Kaess, M., Carli, V., Parzer, P., Wasserman, C., Floderus, B., Apter, A., Balazs, J., Barzilay, S., Bobes, J., Brunner, R., Corcoran, P., Cosman, D., Cotter, P., Despalins, R., Graber, N., Guillemin, F., Haring, C., Kahn, J., Mandelli, L., (2012). Prevalence of pathological Internet use among adolescents in Europe: demographic and social factors. *Addiction*, issue 107, pp. 2210-2222.
- Eijnden, R., Spijkerman, R., Vermulst, A., Rooij, T., Engels, R., (2010). Compulsive Internet use among adolescents: Bidirectional parent–child relationships. *Journal of Abnormal Child Psychology*, issue 38, p. 77–89.
- Eisenstein, E., Morais, T., Ting, E., (2017). Resilience and preventive parenting. In: K. Edition, (ed). *Internet Addiction in Children and Adolescents: Risk Factors, Assessment and Treatment*. s.l.: Springer Publishing Company, pp. 161-175.
- Falion, B., Bowles, T., (1997). The effect of family structure and family functioning on adolescents' perceptions of intimate time spent with parents, siblings, and peers. *Journal of Youth and Adolescence*, 26 (1), pp. 25-43.
- Fuller, J., Warner, R., (2000). Family stressors as predictors of codependency. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 126 (1), pp. 5-22.
- Garber, B., (2011). Parental alienation and the dynamics of the enmeshed parent-child dyad: Adultification, parentification and infantilization. *Family Court Review*, 49 (2), p. 322–335.
- Givertz, M., Sergin, C., (2014). The association between overinvolved parenting and young adults' self-efficacy, psychological entitlement and family communication. *Communication Research*, 41 (8), pp. 1111-1136.

- Goldenberg, I., Goldenberg, H., (2005). *Οικογενειακή Θεραπεία, μια επισκόπηση*. Περισιτέρι: Έλλην.
- Gouva, M., Kaltsouda, A., Paschou, A., (2012). Psychometric evaluation of the Greek version of TOSCA-3 to measure shame and guilt. *Interscientific Health Care*, 4 (3), pp. 105-113.
- Griffiths, M., Widyanto, L., (2006). Internet addiction: a critical review. *Journal of Mental Health and Addiction*, 4 (31), pp. 31-51.
- Habibi, A., Danesh, P., Mazandarani, M., (2015). The relationship of family function with Internet addiction among girl High school students in Malard. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6 (4), pp. 215-222.
- Hall, A., Parsons, J., (2001). Internet addiction: college student case study using best practices in cognitive behavior therapy. *Journal of Mental Health Counseling*, 23 (4), pp. 312-327.
- Harakeh, Z., Scholte, R., Vries, H., Engels, R., (2005). Parental rules and communication: their association with adolescent smoking. *Addiction*,, issue 100, p. 862–870.
- Isaacson, E., (1991). Chemical addiction: Individuals and family systems. *Journal of Chemical Dependency Treatment*, 4 (1), pp. 7-27.
- Ko, C., Wang, P., Liu, T., Yen, C., Chen, C., Yen, J., (2015). Bidirectional associations between family factors and Internet Addiction among adolescents in a prospective investigation. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*,, issue 69, pp. 192-200.
- Koerner, F., A., Fitzpatrick, M., A., (2002). Understanding family communication patterns and family functioning: The roles of conversation orientation and conformity orientation. *Annals of the International Communication Association*, 22 (1), pp. 36-65.
- Lam, L., Peng, Z., Jing, J., (2009). Factors associated with Internet addiction among adolescents. *CyberPsychology and Behavior*, 12 (5), pp. 551-555.
- Ledoux, S., Miller, P., Choquet, M., Plant, M., (2002). Family structure, parent- child relationships and alcohol and other drug use among teenagers in France and the United Kingdom. *Alcohol & Alcoholism*, 57(1), pp. 52-60.
- Leung, L., (2004). Net-Generation attributes and seductive properties of the Internet as predictors of online activities and Internet addiction. *CyberPsychology & Behavior*, 7(3), pp. 333-348.
- Li, T., Zhang, L., (2004). How college students' Internet addiction are related to parental rearing patterns. *Psychological Science*, 27(3), pp. 662-663.

- Luk, J., Farhat, T., Iannotti, R., Simons-Morton, B., (2010). Parent-child communication and substance use among adolescents: Do father and mother communication play a different role for sons and daughters?. *Addictive Behaviors*, 35 (5), p. 426–431.
- Μάτσα, Κ., (2001). *Ψάξαμε Ανθρώπους και Βρήκαμε Σκιές. Το αίνιγμα της τοξικομανίας*. Αθήνα: Άγγρα.
- Mackay, R., (2003). Family resilience and good child outcomes: An overview of the research literature. *Social Policy Journal of New Zealand*, issue 20, pp. 98-118.
- Mastropaolo, L., (2013). Νέες παθολογίες της εφηβείας ή νέα αναδυόμενα κοινωνικά φαινόμενα; Το hikikomori είναι αποκλειστικά ιαπωνικό;. [Ηλεκτρονικό]
Available at:
http://www.hestafta.org/index.php?option=com_content&view=category&id=19&Itemid=133 [Πρόσβαση 25 Νοέμβριος 2017].
- Med, H., Huimin, Z., Med, L., Med, W., Ying, Z., Med, T., (2010). Mental health, personality and parental styles of adolescents with Internet addiction disorder. *CyberPsychology, Behavior and Social Networking*, 13 (4), pp. 401-406.
- Meerkerk, G., (2007). *Pwned by the Internet*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Minuchin, S., Rosman, B., Baker, L., (1978). *Psychosomatic Families*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Ni, X., Chen, S., Liu, Z., (2009). Factors influencing Internet addiction in a sample of Freshmen University Students in China. *CyberPsychology and Behavior*, 12 (3), pp. 327-330.
- Olson, D., (1989). Circumplex Model of family systems VIII: Family assessment and intervention. In: *Circumplex Model Systemic Assessment and Treatment of Families*. New York: The Haworth Press, pp. 7-49.
- Olson, D., (2011). FACES IV & the Circumplex Model: Validation Study. *Journal of Marital and Family Therapy*, 37 (1), p. 64–80.
- Παπαδιώτη-Αθανασίου, Β., (2000). *Οικογένεια και Όρια, Συστημική Προσέγγιση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Palan, K., Wilkes, R., (1997). Adolescent-parent interaction in family decision making. *Journal of Consumer Research*, 24 (2), pp. 159-169.
- Park, S., Kim, J., Cho, C., (2008). Prevalence of Internet addiction and correlations with family factors among South Korean adolescents. *Adolescence*, 43 (172), pp. 895-909.
- Pontes, H., Kuss, D., Griffiths, M., (2015). Clinical psychology of Internet addiction: a review of its conceptualization, prevalence, neuronal processes, and implications for treatment. *Neuroscience and Neuroeconomics*, issue 4, pp. 11-23.

- Rich, M., Tsappis, M., Kavanaugh, J., (2017). Addiction, compulsion or syndrome?. In: K. Edition, ed. *Internet Addiction in Children and Adolescents: Risk factors, assessment and treatment*. New York: Springer Publishing Company, pp. 2-28.
- Ross, A., (2017). *Οι Βιομηχανίες του Μέλλοντος*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Sahraee, A., Khosravi, Z., Yusefnejad, M., (2011). The relationship of Internet addiction with family functioning and mental health among Iranian students. *European Psychiatry*, 26 (1), pp. 1822-1830.
- Scarnier, M., Schamader, T., Lickel, B., (2009). Parental shame and guilt: Distinguishing emotional responses to a child's wrongdoings. *Personal Relationships*, issue 16, pp. 205-220.
- Shapira, N., Goldsmith, T., Keck, P., Khosla, U., McElroy, S., (2000). Psychiatric features of individuals with problematic Internet use. *Journal of Affective Disorders*, 57 (1-3), pp. 267-272.
- Siomos, G., Floros, G., Fisoun, V., Dafouli, E., Farkonas, N., Sergeantani, E., Lamprou, M., Geroukalis, D., (2012). Evolution of Internet addiction in Greek adolescent students over a two-year period: The impact of parental bonding. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 21 (4), p. 211-219.
- Stanton, M., Todd, T., (2009). *Οικογενειακή Θεραπεία για την Κατάχρηση Ουσιών και την Εξάρτηση*. Αθήνα: Ερευνητές- ΚΕΘΕΑ.
- Tam, P., (2017). The improve tool: A resource to assist families and clinicians. In: K. Edition, (ed). *Internet Addiction in Children and Adolescents: Risk Factors, Assessment and Treatment*. New York: Springer Publishing Company, pp. 189-212.
- Tsitsika, A., Critselis, E., Louizou A., Janikian, M., Freskou, A., Maragou, E., Kormas, G., Kafetzis, D., (2011). Determinants of Internet addiction among adolescents: A case study. *The Scientific World Journal*, volume 11, p. 866-874.
- Turtiainen, P., Karvonen, S., Rahkonen, O., (2007). All in the Family? The structure and meaning of family life among young people. *Journal of Youth Studies*, 10 (4), pp. 477-493.
- Vorst, H., Engels, R., Meeus, W., Dekovic, M., Leeuwe, J., (2005). The role of alcohol-specific socialization in adolescents' drinking behavior. *Addiction*, issue 100, p. 1464-1476.
- Wallis, D., (1997). Just Click No. *The New Yorker*, 13 January, pp. 28-30.
- Wartberg, L., Kriston, L., Broning, S., Kegel, K., (2017). Adolescent problematic Internet use: Is a parental rating suitable to estimate prevalence and identify familial correlates? *Computers in Human Behavior*, volume 67, pp. 233-239.

- Watzlawick, P., Bavelas, J., Jackson, D., (2005). *Ανθρώπινη Επικοινωνία και οι Επιδράσεις της στη Συμπεριφορά*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Willig, C., (2015). *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στην Ψυχολογία*. Αθήνα: GUTENBERG.
- Wilson, K., Prior, M., (2011). Father involvement and child well-being. *Journal of Pediatrics and Child Health*, 47 (7), p. 405–407.
- Winkler, A., Dorsing, B., Rief, W., Shen, Y., Glombiewski, J., (2013). Treatment of Internet addiction: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, issue 33, pp. 317-329.
- Wong, M., (2008). Perceptions of parental involvement and autonomy support: Their relations with self-regulation, academic performance, substance use and resilience among adolescents. *North American Journal of Psychology*, 10 (3), pp. 497- 518.
- Wu, C., Wong, H., Yu, K., Fok, K., Yeung, S., Lam, C., Liu, K., (2016). Parenting approaches, family functionality and Internet addiction among Hong Kong adolescents. *BMC Pediatrics*, issue 16, pp. 130-140.
- Yahav, R., (2006). The relationship between children's and adolescents' perceptions of parenting style and internal and external symptoms. *Child: Care, Health and Development*, 33 (4), p. 460–471.
- Yan, W., Li, Y., Sui, N., (2014). The relationship between recent stressful life events, personality traits, perceived family functioning and Internet addiction among College students. *Stress Health*, 30 (1), pp. 3-11.
- Yen, J., Yen, C., Chen, C., Chen, S., Ko, C., (2007). Family factors of Internet addiction and substance use experience in Taiwanese adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 10 (3), pp. 323-328.
- Young, K., (2009). Understanding online gaming addiction and treatment issues for adolescents. *The American Journal of Family Therapy*, 37 (5), pp. 355-372.
- Young, K., (2011). Clinical assessment of Internet-addicted clients. In: *Internet Addiction. A Handbook and Guide to Evaluation and Treatment*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc, pp. 19-34.
- Young, K., (2014). *Net Negotiation. What every parent should know about controlling a child's use of technology*. Kindle's Edition: Center for Internet Addiction.
- Young, K., (2017). Family therapy for adolescent and childhood Internet gaming. In: K. Edition, (ed). *Internet Addiction in Children and Adolescents: Risk Factors, Assessment and Treatment*. New York: Springer Publishing Company, pp. 243-256.
- Young, K., (1988). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1 (3), pp. 237-244.

- Zabriskie, R., Lundeberg, N., Hawkins, A., (2012). The relationship between father involvement in family leisure and family functioning: the importance of daily leisure. *Leisure Sciences, issue 12*, pp. 172-190.
- Zabriskie, R., Mc Cormick, B., 2009. The influences of family leisure patterns on perceptions of family functioning. *Family Relations, 50* (3), pp. 281-289.